

Bilješka o piscu

Iz knjige:

Slobodan Novak, *Mirisi, zlato, tamjan*

Biblioteka *Hrvatski roman*, urednica Jelena Hekman
Matica hrvatska, Zagreb 1997.

Slobodan Novak, pisac koji je svojim djelom zasigurno ispisao neke od najvrjednijih i najintrigantnijih stranica u hrvatskoj književnosti, pripada naraštaju kojeg danas, s pravom, uvrštavamo u njezinu klasiku.

U Novakovu, opsegom nevelikom, ali snagom grandioznog opusu, sadržana su gotovo sva esencijalna promišljanja o sudbini današnjega svijeta, njegovim novokodiranim moralnim načelima u uzavreloj civilizaciji, pred kojom je čovjek, koji ju je i dosegao, posve nemoćan i osuđen na postavljanje brojnih, ali ne i retoričkih, pitanja o mučnom beznađu, smislu i besmislu takva života.

Svojim cjelokupnim stvaralaštvom, kojemu težište tvore kratki roman *Izgubljeni zavičaj*, knjige proza *Tvrdi grad* i *Južne misli*, roman *Mirisi, zlato i tamjan* te romanslierski triptih *Izvanbrodski dnevnik*, Novak je uspio vjerno i do kraja artikulirati tu jedinstvenu i posve ogoljelu, sliku kaotične uzaludnosti.

U njezinu je središtu čovjek koji, u trajnoj sumnji i ironijskom, gotovo samouništavajućem, otklonu prema svemu onome što ga okružuje, jer njegov zadani životni prostor čini sve tješnjim dok mu istodobno kronometar nezaustavljivo odbrojava njegovo vrijeme, malo toga može izmijeniti. Pitanje je samo do koje mijere u tom

ponižavajućem prepoznavanju može izdržati, pristati na svekoliku patnju i tragičnu poraženost. Spas se, dakako, uвijek samo nazire u neizbjježnim iskricama životnih milosti.

Za iznošenje takvih, univerzalnih, i sve razumljivijih apokaliptičkih vizija, Novak je idealno mjesto pronašao na svom Otoku. Zavičajnome Rabu, kojemu su i posvećene njegove najuspjelije proze. Štoviše, rapski je milje u njima ne samo značajnom okosnicom, nego postaje, kao reprezentativan uzorak svijeta u cijelini, i temeljnim značenjskim tkivom oko kojega se prepleću, u nevjerojatno iznijansiranim tonovima, i sva blještavost otočke ljepote i sva surovost života na njemu.

Očigledno je, ipak, da je Novakova pripadnost mediteranskom kulturnome krugu umnogome odredila njegovu sudbinu kao pisca i utjecala na oblikovanje njegovog ukupnoga djela. Međutim, u toj istinskoj fascinaciji morem i životu po njegovim rubovima, sudbinsko je, i iskonsko, vjerovanje da je more istodobno i slika života i usud smrti, a otok njihovo duhovno utočište. A u tom supstancialnom kolopletu, značajnu, gotovo mitsku, ulogu ima i vrijeme, koje prošlost nikada ne napušta, nego se, štoviše, u sadašnjosti zrcali i prema budućnosti.

U jednoj davnoj anketi časopisa »Plavi putevi« o moru, i sam je Slobodan Novak zorno opisao svoju opčinjenost morem, ali i zavičajem kao mjestom univerzuma, kojeg je, nasuprot rodnom mu zavičaju, u svom djelu i opjevao: »Imao sam sreću da su me, tek što sam prohodao, donijeli do nekog parobroda i otpremili na Rab. Tamo sam rastao kao na brodu (...) Živjeli smo na gradskom

poluotočiću zaista kao na pramcu broda, i ako se ne bi za nas našla kakva batanica, od onih koje se ni ljeti ne iznajmljuju, gradili smo za nevolju catare (*zattera*, tal. splav — op. p.) od agavina cvijeta. Tako smo prilično rano oplovili ono malo kopna na kome živimo, kao da sami sebe obilazimo iz podaljeg, i vidjeli smo svoje dimnjake i zvonike pod nogama u odrazu, kao da nadlijedemo mali svijet svoje svakodnevice. (...) Na Rabu sam počeo i pisati, a pišem do danas, na ovaj ili onaj način, pretežno o svijetu onakvom kako sam ga video s mora. (...) Jer ništa nije jasnije od mora, ali potajno znam i da ono nije ni malo obično i nikada tako stvarno da se ne bi moralо istraživati ljubavlju i perom. Za mene to znači da je ono najstvarnija stvarnost. Toliko stvarna, da jedino kroz nju umijem izaći iz sebe, oploviti i nadletjeti komadić tvrdoga kopna na kojem mi se valja batrgati sve ostale dane. Ono je za mene introspektivno ogledalo koje odslikava mnogobrojne životne klizavice, spustove i padove kojima je razumno biće izloženo«. (*Introspektivno ogledalo*)

Slobodan Novak rođen je 3. studenoga 1924. u Splitu. Nakon majčine prerane smrti, djetinjstvo i ranu mladost provodi na Rabu, gdje je i završio osnovno školovanje. Gimnaziju počinje u splitskom biskupskom sjemeništu, nastavlja na splitskoj klasičnoj gimnaziji, a završni razred i maturu završava, kao privatist, na gimnaziji na Sušaku. Godine 1943., nakon kapitulacije Italije, mobiliziran je u tadašnju narodno–oslobodilačku vojsku. Nakon samo nekoliko mjeseci provedenih na ratištu prebačen je u južnu Italiju na liječenje od smrzotina. Na

ratnim zidnim novinama bolnice u Glamoču 1943., i kasnije u Bariju 1944., objavio je prve pjesme.

Nakon povratka u Zagreb godine 1945. na Filozofskom fakultetu zagrebačkoga Sveučilišta upisuje, i godine 1953. diplomira, hrvatski jezik i jugoslavenske književnosti. Već nakon prve godine studija 1946. javlja se kratko vrijeme u »Studentskom listu«, zatim radi kao lektor i korektor u izdavačkom poduzeću Novo pokoljeњe, a potom u novinama »Naprijed« te od 1953. kao novinar u »Vjesniku«.

Zajedno s nekolicinom kolega pokreće omladinski književni časopis »Izvor«, a nakon njegova gašenja 1951. ostvaruje, uglavnom s prijateljima, novi časopisni projekt »Krugovi« (1952–1958), koji je ne samo značajno obilježio hrvatsku kulturnu scenu pedesetih godina, nego je na nju i presudno utjecao, napose u književnosti. Naime, stasajući naraštaj mladih pisaca, *krugovaša*, otvarajući se prema svijetu i zalažući se za stvaralačku toleranciju i njegovanje individualnih sloboda u stvaralaštvu, oblikovao je posve nov, drukčiji, pogled na taj svijet i ulogu književnosti u njemu, što se uvelike odrazilo i u njihovim kasnije objavljenim djelima.

Nova književna estetika, za razliku od tradicionalne, koja je najvećim dijelom bila okrenuta prema folklornoj ili ratnoj socrealističkoj isključivosti, temeljila se na individualnom izražavanju životnog i novostečenog umjetničkoga iskustva. Godinama kumuliran emotivni naboj, u pobuni, sada svoju sugestivnu snagu crpi u iskustvenom, proživljenom.

U to doba Novak za sobom ima dvije objavljene knjige pjesama: *Glasnice u oluji* (1950) i ciklus »Iza lukobrana« u knjizi *Pjesme*, u zajedništvu s Nikolom Milićevićem i Vlatkom Pavletićem (1953), ali i nekoliko novela, među kojima i prvoobjavljenu, a danas antologijsku »Badessa madre Antonia«, napisanu još 1952. te, konačno, i kratki roman *Izgubljeni zavičaj*, 1955. (prvotno objavljen u časopisu »Republika« br. 7–8/1954), kojim se potvrđuje kao iznimam i već formiran prozaik.

Tu svoju kratku lirsku prozu, *Izgubljeni zavičaj*, što je nastala u potrazi za prohujalim idiličnim vremenom, jer je »u to vrijeme bio u najdebljem blatu deziluzija pa je najspontanije, bez predumišljaja i izbora, s dračom u grlu, otputovao u djetinjstvo«, Novak je izgradio prema izmijeni godišnjih doba s ni malo ohrabrujućim, završnim, petim dijelom ...izvan sezone. *Nakon svih godišnjih doba*, u kojem ni iskrcavanje na Otok nije više imalo osobita smisla. Zapravo, ravnomjernim, cikličkim, praćenjem neumitnog protjecanja vremena, Novak je označio i svu uzaludnost vrtnje u začaranome krugu iz kojega, na žalost, nema povratka. Čak ni onda ako je i ponovno vraćanje moguće. Konačno, u toj su prozi do punog izražaja došle sve bitne osobitosti Novakova samosvojnog, izdvojenog, prozognog izričaja, koji je, opet, svakim novim objavljenim djelom prerastao u sve složeniju i zgusnutiju narativnu strukturu.

Nedvojbeno je ozračje nove umjetničke prakse uvelike pogodovalo razvoju tog autentičnog priповjedača, koji je svojim cjelokupnim djelom ispisao i jedinstvenu biografiju duše. A to je djelo, opet, i nesmiljena opomena

svekolikoj ljudskoj gluposti, uz osjećaj nelagode prema gotovo zastrašujućim pojavnostima u vanjskom svijetu i s duboko potresnim iskustvom unutarnjeg razapinjanja. Djela u kojima je Novak ostvario vrhunce svoje bravurozne naracije svakako su romani *Mirisi, zlato i tamjan* i *Izvanbrodski dnevnik*.

U mnogim se pojedinostima, dakako, Novakov život raspoznaje u njegovu djelu, jer njegova vjera svoje je mjesto prepustila rezignaciji, iluzije su zamijenjene odustajanjem od mладенаčkih idealja i pretvorene u višegodišnju šutnju, a samo je revolt o vlastitom slučaju, u konačnici, prerastao u sjajnu i nadahnutu samoisповједnu prozu, a ni u kojem slučaju i u pišćevu autobiografiju.

Godine 1955. Novak se vraća u Split, isprva preuzima mjesto direktora drame Hrvatskoga narodnoga kazališta (1955/56), a nakon toga postaje urednikom kulturne rubrike u »Slobodnoj Dalmaciji«. U to je vrijeme bio i urednikom u redakciji književnog časopisa »Mogućnosti«. Svoje proze i kritike tada objavljuje u »Krugovima« i »Mogućnostima«, a novinske priloge u »Slobodnoj Dalmaciji«.

Povratkom u Zagreb 1958. preuzima posao urednika u izdavačkom poduzeću Lykos, ali već godine 1961. prelazi u literarnu redakciju Radio-Zagreba, gdje objavljuje feljtone i kozerije, od kojih su neki objavljeni i u »Telegramu«. Godine 1964., na poziv nakladničke kuće Zora, postaje njezinim urednikom za domaću književnost. Ipak, godine 1977. postaje šefom redakcije u izdavačkoj kući Naprijed i na tom mjestu ostaje sve do umirovljenja 1983.

U tim je godinama objavio dramu *Trofej* (1960), u koautorstvu sa Stjepanom Perovićem, zbirku proza *Tvrdi grad* u kojoj se, uz novele, prvi put pojavljuje kratki roman *Dolutali metak* (1961), roman *Mirisi, zlato i tamjan* (1968) i prozu *Izvanbrodski dnevnik* (1977). Mnoge od tih knjige doživjele su brojna nova izdanja i u zasebnim su knjigama objavljene na više stranih jezika.

Međutim, osim proza, kojima se nakon prvih pjesničkih pokušaja posve priklonio, Novak je napisao i brojne, uspješno izvođene, radio-drame: *Strašno je znati* (1961), *Majstore, kako vam je ime?* (1966), *Zakriviljeni prostor* (1969), *Redukcija* (1992), *Zakriviljeno vrijeme* (1993), zatim jednočinku *Književno veče* (1957) te monolog *Samotnik. Druženje s njegovim mogućim posljednjim mislima* (1995), što su kasnije, naravno dijelom, uz izabrane feljtone, i objavljene u *Djelima Slobodana Novaka* 1990. u zasebnoj knjizi pod naslovom *Strašno je znati*. A kako je Novaku osobito blizak bio radio-fonski izraz, za mnoge je izvedbe svojih tekstova i sam priredio prilagodbe ili dramatizacije.

Nakon *Izvanbrodskoga dnevnika* Novak objavljuje i nekoliko novih proza — među kojima posebno mjesto imaju novele »Riba Jonina«, koja je i kao monodrama izvedena u varaždinskoj kazalištu August Cesarec 1985. i »Hlap«, koju je 1988. autor prilagodio za radio izvedbu — s kojima se zaokružuje Novakov osebujan novelistički opus, objavljen u cijelosti u knjizi *Južne misli* 1990. Jedno je vrijeme bio i urednikom časopisa »Forum« (1986–1988), a nakon što je godine 1983. izabran za izvanrednoga člana, godine 1991. postaje redovitim članom HAZU.

Novakov roman *Mirisi, zlato i tamjan*, još u doba kada se pojavio, iznimno je visoko ocijenila književna kritika, ali je istodobno izazvao i ne male bure negodovanja i optuživanja. Mnogi su tada u *Mirisima...* prepoznali sebe, svoje strahove, nemoć i tjeskobu prema i tada već konačnom velikom *Ništa*, što se nudilo kao jedino moguće izbavljenje, dok su drugi, opet, opirući se tako izravnim, mračnim, vizijama te svakodnevice i jasnim izražavanjem malodušja, tada i cijeli naraštaj s preziron prozvali *malodušnima*. Bila je to tada uistinu ozbiljna politička osuda.

A u tom se romanu, na prvoj razini čitanja, dakle, naizgled, ništa osobitoga ne zbiva. Čini se da se bavi posve nebitnim stvarima ili bizarnim događanjima. Međutim, ta je proza vrlo zahtjevno štivo koje, štoviše, traži i izravno sudjelovanje, a za njezino puno razumijevanje potrebno je i ponešto stečenoga, vlastitoga, životnog iskustva.

Glavni junak, četrdesetpetogodišnji intelektualac, ratni vojni invalid i umirovljenik, kojeg Novak naziva samo Malim, kako bi nas i na taj način podsjetio da je riječ o običnom, malom, čovjeku koji u svojoj svakodnevici živi životom nas mnogih, jer svatko ima svoj križ, uz svoju ženu Dragu, već desetak godina skribi o jednom drugom invalidu, živom *kadaveru*, nekad bogatoj vlasnici gotovo polovice Otoka, a danas još samo jednom ostatku žene *na moru ili umoru*, kontesi Madoni Markantunovoj, *invalidu konfiskacije, nacionalizacije, kolektivizacije... historijskom invalidu!*, koja ga je u djetinjstvu, između ostaloga, zadužila i školovanjem.

Radnja se zbiva nekoliko dana uoči Božića i traje do Sveta Tri Kralja, odnosno osamnaest dana, koliko zapravo traje i ciklus čekanja, kao na mrtvoj straži, između dviju Madoninih stolica, očišćenja koje ona s mukom ostvaruje, a oni uvjek u panici, gotovo ritualno, iščekuju. Ali, u tom je označenom razdoblju Mali uglavnom sam s Madonom, jer je Draga, za blagdane, otputovala djeci u Zagreb, i tako *Invalidi invalida mora njegovati! Invalida prošlosti jedan invalid budućnosti...*

Vitalizmu, što se stoljećima neuništivo zrcalio na kamenim zidinama Otoka, o koje su se, kao u memoriju, utiskivali snažni naleti bure, kao znak trajnoga pročišćenja, ili ih je, kao crvotočina, nagrizala gnjila južina, presudna u održavanju prirodne ravnoteže, ozbiljnom su prijetnjom postala nepregledna prostranstva tjeskobe, odzvanjujući sablasnom, mrtvom, tišinom, i zavlačeći se, poput jeze, pod kožu. Sada i u »oceanu samoće oko ovih kuća, ovoga kamenja i mora, pa se izgnanstvo i čamotinja pod svjetalcem sumračne noćne žaruljice ukaživalo kao živa stanica, jedini treptaj, jedino zvono života nakon kataklizme«.

Posve je razumljivo da je u tako koncipiranoj prozidijalog sveden na najmanju moguću mjeru, a da njegovu funkciju preuzimaju čitavi monološki traktati, kao i iznimno bogat lirski izričaj, odnosno više značenjske poetske slike, koje uvelike dinamiziraju inače posve statičnu zbilju i istodobno pružaju brojne mogućnosti u odčitavanju višeslojnog literarnog podteksta.

Već i ime romana *Mirisi, zlato i tamjan* upućuje na to da nije samo riječ o darovima što su ih, na poklonstvo,

donijela Sveta tri kralja, nego o naglašenoj, ali u ovoj prilici i razvidnijoj, simbolici, koja se, kasnije, u naraciji romana i sadržajno produbljuje, nerijetko i do zamućenja ili prave nečitljivosti zbog gustoće ozračja i otežalih mirisa.

Oku priповjedača, međutim, ništa ne izmiče. Minucioznom analizom situacije u kojoj se našao i detekcijom stanja koje je njezinom izravnom posljedicom, razvijajući istodobno čitav niz obrambenih i napadačkih mehanizama, razmišlja o životu, ali još više i o smrti, nesretnoj sudbini koja ga je zadesila, samoći, nemoći i nepravdi, moralu koji je na izdisaju, iluzijama koje prerastaju u aluzije, napose na društvenu i političku zbilju, slobodi kao nasušnoj potrebi, preispituje sebe i druge, zaključuje, optužuje i osuđuje, ironičan je, a onda, opet, malodušan, razočaran...

Ipak, u svojoj ironiji prema svijetu, a napose prema sebi samome, u borbi protiv potpune rezignacije, jer mu je uništena mladost osigurala i istu takvu budućnost, konačno pronalazi pukotine kroz koje se naziru tragovi svjetlosti života. Ne miri se, dakako, sa svojom sudbinom, ali je, u miru prihvata kao rješenje koje može imati i smisla. Jer: »Dok ona živi, dotle će osjećati neposredno da smo nešto učinili, da smo u nešto uložili svoju mladost, da smo nešto srušili što je padom prijetilo. Kad ona nestane, osjećat će samo bezbroj stvari kojima se protivim i kojima se odupire sva moja duša. Onda što?! Onda, neka živi Madona, zar ne?! Neka traje, da se s njome bavim! Neka vegetira ta prošlost kad je tako neopasna i bijedna naspram zala što smo ih sami stvo-

rili«. Da bi, na kraju, ironizirajući svoj položaj, roman i zaključio bajkovitim usklikom *U raju smo. I to je sada vječnost*.

Ipak, zanimljiva je činjenica da se taj roman svakim novim čitanjem uvijek na drukčiji način pred nama otvara ili, još bolje, otkriva. U četrnaest jedva obilježenih poglavlja, što prema simboličkoj razini čitanja upućuju na postaje Križnoga puta, *Mirisi...* iznose muku života samoga i sudbinu trpljenja u suvremenom, dehumaniziranom, svijetu. Na jednoj od mogućih razina čitanja, primjerice, je li baš slučajnost što katarza Maloga počinje u kući koja mu nalikuje predvorju groba (nasuprot Dantevu predvorju pakla), što je u toj kući nastanjena *trojka jedinstvenjaka* (za razliku od Svetoga Trojstva), što se radnja zbiva na prijelazu jedne godine u drugu (1966) i traje osamnaest dana, u jednom od ciklusa (krugova) što se ravnomjerno ponavljaju, a baš toliko slova u svom punom imenu i broji Madona Markantunova, ili, pak, što se njeno novo očišćenje očekuje baš na Sveta Tri Kralja... Svejedno, bilo to slučajno ili ne, prema mističnoj simbolici čitanja sadržaja u brojevima, *Mirisi...* pružaju mogućnost i za takvo odčitavanje određenih poruka ili razgrtanje pojedinih slojeva u podsvjesnome, što roman čini još intrigantnijim.

Kada se nakon romana *Mirisi, zlato i tamjan*, koji je, kako smo već naveli, oživio mnoge duhove i izazvao brojne i svakovrsne reakcije, pojavila Novakova nova proza *Izvanbrodski dnevnik*, nju je naprsto prekrilo vrijeme i obavila posvemašnja šutnja dugi niz godina. Bila je naprsto osuđena na *nepostojanje*. Naime, Barba,

kapetan, i njegov u magli nasukani trajekt, mnoge je neodoljivo podsjećao na Tita i njegovu Jugoslaviju, a to nije bilo lako oprostiti Novaku. Nesumnjivo su aluzije bile prejake, a stvarnost toliko očigledna. Međutim, taj je Novakov roman u mnogome zahtjevniji, i u strukturi složeniji od *Mirisa...*, tako da, simplificirano, linearno, tumačenje te Novakove proze naprsto nije moguće.

U *Izvanbrodskom dnevniku*, sastavljenom od tri kraće, naoko zasebne, prozne cjeline, tri putovanja: »Jednosmjerno more«, »Školjka šumi« i »Nekropola«, ponovno je u središtu isti pripovjedač, njegovo samoispovjedno ja, koji sada, s još izoštrenijim osjetilima, kao ticalima, oko sebe prima i osluškuje, promatra i komentira viđeni svijet, ali sada, kao slučaj, pravi *klinički* slučaj. Dijagnoza duševnoga bolesnika oslobađa ga svih kočnica i zabrana, a s protjecanjem radnje postupno se i osnažuju gradacije ironijske, cinične i sarkastične naracije, da bi, na kraju, trodnevnim povratkom na Otok, s kojega je upućen ranije na Kopno, a zatim u Grad, u bolnicu, dosegla vrhunac u apsurdu.

U toj je prozi Novak, deduktivnom metodom, došao i do same supstancije narativnog tkiva tako da već i sama riječ poprima svoju značenjsku jezgru, oko koje se, opet, u krugovima, šire i novi sadržaji, prerastajući naprsto u jezik simbola. Stoga je s pravom Ivo Frangeš utvrdio da je *Izvanbrodski dnevnik* drugo po redu remek-djelo Slobodana Novaka.

Jelena Hekman